

Ang Dahon Sa Kahoy Sugilanon ni Omar Khalid

NAABTAN ko na usab si Tatay nga naglingkod sa lantay sa nataran sa balay nga gihayongan sa landong sa talisay. Sama sa gihapon, daw nagtan-aw siya sa usa ka pasundayag nga way bulok, way esena, way larawan. Ingon na gayod siya niini ning pipila ka adlawng milabay. Kon wala pa lang unta siya suyopa sa unsang mga butang nga nanag-iyu sa iyang higayon, hayon hibantayan niya ang akong paghilabay sa iyang atubangan nga nagdala og bugsay. Unsa kahay nakahasol kaniya?

Malinawon siyang tan-awon -matang sa kalinaw nga karon ko pa makita kaniya. Unya gipuwat niya ang iyang panan-aw ug giwahing ngadto sa baybayon diin nahimong talan-awon ang among mga katagibalangay nga luwan sa ilang mga sakayan, nanultol sa bahabaha nga gikang nanabo sa Pikas-Lawis. Hupong sa mga tinaboan ang bukag sa mga silingan nga nanglakaw sa hunasan paingon sa takas.

Unya didto sa saogan sa miyapihan, nangilog sa kahilom sa kahaponon ang hinungkarol sa bugsay sa mga mananagat alang sa laing panimpalad sa lawod. Kadto ang mga talan-awon. Apan kon unsay nakita niya sa haponong mga kagios sa baybayon sa Sento Otso, butang nga nanaha og kalibog diri kanako.

Nabag-ohan ko sa iyang taras. Wa ko hisabti kining kalit niyang kausaban. Di siya ingon niini kaniadto. Unsay iyang gihunahuna? Ah, wa na siyay angay pang hunahunaong kabilinggan. Si Manang minyo na. Si Manoy, bisag wa makatiwas sa iyang pagtungha, apan di ikalimod ang pag-asenso sa patigayon. Basig nakahunahuna siya kang Nanay. Tuod, kang Nanay. Apan dugay na kadtong nahitabo. Kon may samad man sa iyang kahiladman, hayon nga naalim na sa katuigan.

Niadto pang usang semana nga napanghunahuna kong sultihan siya sa nakab-ot kong hukom. Sa uwahi kong tugbong sa Pikas-Lawis, nagkasabot na mi si Ligaya nga magpaluwat na sa kaminyoon. Di tingali ni Tatay ikahimangod kon mangayo ko sa iyang bendisyon. Apan ang kabalaka nangulipon kanako ilabi na karon nga may mga butang nga wa ko hisabti ning kalit niyang pagbag-o.

"Kalipay mong magtan-aw sa talitunod nga Adlaw, Tatay." Mitapad ko niya human ikapahog ang bugsay sa silong sa balay. Giuyog ko ang way kibo nga kahilom.

Wa siya molingi. Pabiling nalagdok ang iyang panan-aw sa halayong nawong sa Adlaw. Nabasa ko ang hanap nga mga titik sa nagkasambog nga kahimuot ug

kahingawa nga milutak sa iyang nawong. "Wala, Andoy. Wala. May nasabtan lang ko ning mga butanga sa lakat sa akong pangedaron. Ug kini ang buot kong pintalon. Kon unsaon, kana ang pangutana."

Dihay kalibog nga misikdo kanako. Kahibulong ko na man. Di ingon niini ang iyang sinultihan kaniadto. Karon, tawo siyang burong ug halos di ikahinabi. Ang mga silingan mabanta na gani nga makigkabilo kaniya. Wa siyay pailob sa panagtubayng liko-liko.

"Gamay kanang butang, Tatay. May lain pa tingaling nakahasol kanimo, Tatay."

Mipahiyom siya. Karon pa ko makakita nga siya mipahiyom sukad nga mibiya si Nanay sa among balay pila ka tuig na ang milabay. "Wa koy kahasol, Andoy. Kalipay ko kining mga butanga. Usa ka kalipay nga nahimugso sa sabakan sa kasakit. Ug ang Adlaw usa ka tigmo sa akong panahon."

Misamot siya kamatanghagaon dihang ang limbahong busilak sa kasadpan napusgay sa mga lum-it sa iyang agtang. Unsay kalipay nga makuha sa usa ka tawong tigulang sa Adlaw sa iyang panahon? Di ko makatuo. Ang Adlaw may iyang latid ning kalibotan nga di ikatag-ing sa mga nanghitabo sa tawo.

"Ang imong mga kompare, Tatay, naagian ko sa ilang Inse Peling nga nag-inom og bahalina." Buot ko siyang tuksoon nga matandog ang iyang kaibog sa mga butang makalipay.

"Pasagdi sila. Ila usab kanang paagi sa pagpangita sa ilang kahimuot. Di ko kana igsapayan kay ang inom-inom bukid karon sa akong buot. Kaniadto tingali." Nangigham siya. "May edad na ako, Andoy. Ania sab kining makahasol nga ubo."

"Sultihi gani ko, Tatay, kon unsay anaa sa talisawop nga Adlaw?" Nainggit ang akong tingog. Kon nasabtan man niya ang akong kapikal o wala, bahala na. Gibatyag ko lang ang katungod nga manigsusi sa sulod sa iyang kasingkasing kon di man niya ihikaw nga ang usa ka anak masayod.

Milubo siya. "Wala, Andoy. Wala."

"May isulti unta ako kanimo, Tatay." Mipaalibagbag ko.

"Unsa kana?"

"Didto na ko gikan sa Pikas-Lawis. Si Nanay nasayod na." Nangita kog giblang sa higayon aron ang akong tuyo mabungat. Unya miagahad ko. "Nagkasabot na mi si Ligaya."

Wala koy nabasang reaksiyon gikan niya. Gilumsan hinuon sa kahilom ang akong pulong. Ug nakita kong napadpad kini sa halayo nga way nag-agpas nga unsang tubag gikan kaniya.

Misaka ko sa balay. Mikabo kog tubig sa banga. Apan di ko malad-ok ang tubig kay ang tibarak sa kalibog ingon sa mibalhin sa akong tutunlan. Di ko siya mapugos kon ihikaw niya ang paghinubay sa mga gumonhap nga nakahasol kaniya. Wa kaha niya ikahimuot ang akong pananghid? Wa koy kaisog pagtukso nga siya mapugos pagsulti sa unsa mang hinungdan.

Didto sa balkon, nasangit ang akong panan-aw sa kuwadradong larawan nga gilawa-lawaan na sa nanglabayng katuigan. Larawan niya ug ni Nanay. Siya mismo ang nagpintal niini. Sa unang higayon sa akong kinabuhi, dihay nanumbalay nga kahulogan sa akong kahimatngon nga bisan pa sa kataphaw ko sa kaalam nga kini matugkad, ang akong kasingkasing nakaambit og kaputol sa gibati niyang kahaw-ang karon. Mibawos ang larawan pagtan-aw kanako. Gisud-ong ko ang larawan sa duha ka batan-on, lalaki ug babaye, sa ilang pangedaron nga replika sa katuigan namo ni Ligaya karon. Nanglunhaw sa akong kaisipan ang halayong katuigan sa usa ka panghitabo dinhi ning balkon.

DAW sulad ang balay, usa kadto ka igang nga adlaw sa Abril sa dakong panaglalis nila ni Tatay ug Nanay. Migilis ang tagabtab ni Nanay sa kabuntagon. Bisin sa kalinghod sa akong edad niadto, lab-as pa sa akong panumdoman ang nahitabo.

"Wa ka na lay laing gialinga kondili kanang buhat mong way kapuslanan."

"Di mo masabtan, Saning, ang paghatag kog kahulogan sa akong pagpakabuhi."

"Anaa ka na usab nianang way kapuslanan mong pangatarongan. Kon palum-an ka nianang imong bisyo, maghamoy kita sa tudlo. Kon wa pa magpaluyo ang igsoon ko, ambot makatunob ba kahag eskuylahan kanang imong mga tanlak. Unsay mahimong kapalaran sa atong mga anak kon patughan ka sa imong kabuang nianang pamintal?"

Wala motingog si Tatay. Wa ko kasabot niadto kon nganong ingon ang dalan sa pagka tawo sa akong amahan: way damgo, way pangandoy. Wala gayod. Sama ra gayod siya sa way damgong baybayon namo sa Sento Otso. Brutsa ug pintal ug paleta mao day iyang kalipay. Sa ubos kong pagtuo kaniadto, nausik ang iyang panahon sa mga butang nga di ikapiyal ang kaugmaon sa iyang banay.

Mao kadto nga milakaw si Nanay. Miadto siya sa Pikas-Lawis ug gidala sila si Manang ug Manoy diin didto na usab sila mangaminyo. Wa ko mokuyog kay napanghunahuna ko kon kinsa na lang ang moatiman kang Tatay. Ang sunod

nakong nasayran gikan sa mga silingan nga may gikaipon na si Nanay nga usa ka biyudong sapian sa Pikas-Lawis.

Sa ligid-ligid sa panahon, nahimong kasarangang panghitabo na lamang ang ilang panagbulag ni Tatay. Ang kasaysayan sa pakyas nilang kaminyoon daw naipon sa nangabanlas nga tunob sa mga manginginhas sa Sento Otso. Bisan niining tanan, gawasnon ako nga makaduaw kang Nanay Saning. Gipasagdan ako ni Tatay.

May mga higayon nga mahakuyog ko sa among mga silingan nga manabo ngadto sa Pikas-Lawis alang sa panginahanglanon namo. Ug didto ko makaila si Ligaya, ang babaye nga nakadani sa akong kaikag ug pagbati.

Talagsaon kaayo si Tatay. Ako ra tingali ang nakasabot niya. Lagmit nadala lang ko sa katalagsaon sa iyang pagka tawo kay kami na man lang ang nahibilin sa balay. Dili siya ordinaryo. Adunay butang nga anaa kaniya nga lisod igkita sa uban. May mga butang siyang gihigugma ning kinabuhia nga lisod ikapasabot. Gani, hinay-hinay ko man kining nasabtan karon sa nagkahamtong kong panabot.

Wa ko maghingampa nga siya wa maggando sa panginabuhi. Dako na ko ug naanad sa kinabuhing dagatnon. Maantigo na akong mogamit sa kusog alang sa unsang kahinguhaan nga hisagpoan ning kinabuhi. Wa ko basola si Tatay nga ako igo lang nakatungtong sa unang tuig sa hayskol. Ang dagat wa mangita og gradohan. Ang kapait sa balod gidawat ko ingon nga usa ka hagit ning kinabuhi.

Wa ko magsapayan kon nahimo ko si Tatay nga usa ka buluhion sa panimalay. Kapiyalan man ang pamunsod ug ang dagat kanunayng nagtunol sa iyang bahandi. Kon lakip ko mobiya ug mogukod sab sa tingusbawan sa siyudad, mag-
unsa siya? Sa iyang pangedaron, ang pag-atiman sa usa ka anak mahinungdanon kaayo. Kini ang hinungdan nga wa ko mahingag pagkuyog sa akong mga kadungawog ngadto sa mahayag nga dakyaban. Ug usab, si Ligaya.

Diha kadtoy higayon nga gidala ko ni Tatay sa miyapihan. Tinglarag kadto sa mga dahon sa katunggan. Dihay dagatnong huyuhoy nga giduot sa taobon. Nakita ko ang mga dahon nga tapolang nagkiay-kiay sa hangin nga hilom nga nanugpa sa tubig.

"Unsay nakita mo, Andoy?"

"Dahon, Tatay. Dahon sa kahoy."

Mikatawa siya. Ambot kon unsay iyang nahimut-an. Sayop kaha ang akong tubag?

"Kanus-a ba ang tawo makakita sa tinuod nga larawan sa mga butang?" Iyang gisawo ang usa ka dahon nga nahulog ug gidulaan sa iyang kamot. "Tan-awa kini. Usa ka lalik sa imahen. Tan-awa kini uban ang mga mata sa imong kasingkasing. Sa luyo niini mao ang laing dimensiyon sa dahon: ang pagkamatay ug pagkabanhaw." Iyang gipikipik ang akong abaga. Milingkod siya sa dalid sa bakhaw.

"Duna diay mata ang kasingkasing, Tatay?"

Gitubag ko niya og usa ka mas lanog pang katawa nga dugayng mitang-on; misamad sa nagdugong kahilom sa mga gutlo. Dihang nahurot nag suyop sa katunggan ang iyang kahimuot, mitindog siya ug misandig sa nagkulob nga sakayan.

"Andoy, pangitaa ang dalan sa kahaponon."

"Sa Adlaw, Tatay?"

"Sa Adlaw, Dodoy." Giitsa niya sa taobon ang kinumos-kumos nga dahon diin inanay usab kining gianod sa sulog.

Unya milakaw siya. Nanukmod ang iyang anino kanako nga siya akong masunod. Milahos siya sa iyang lawak. Ug sama sa naandan, hilom siyang nakigtubay sa iyang buhat. Sa akong paglili, nakita ko nga may gisugdan siyang usa ka pinintal apan di ko lang matugkad kon unsa.

Nangabot kadtong buwan sa tingkulyada nga gipakaingon kog di na molunay. Nabawo kog pagayon-gayon sa bungsoḁ nga mabolsa ang danggit sa Nobiyembre. Nahimong panalangin sa nag-arongan ang kasuko sa panahon kay namasilong man ang mga tungkan ug ito sa tinambak nga mga bato ug kahoyng lunggan sa hunasan. Nagmangtas ang hangin paglusad sa Disyembre. Nakatilaw lag kahusay ang dagat pag-abot sa Bag-ong Tuig. Gawas lang sa daghang basura nga nangabaho sa baybayon nga handomanah sa miaging mga unos, kasaminan ang kalantap sa dagat sa entrada ug liwas sa Enero.

Si Tatay lang tingali ang wa mahimuot sa paglunay sa kulyada. May kulyada o wala, siya mao lang gihapon sa iyang pagka siya. Kon malimot gani usahay sa pagkaon, unsa na kaha ang panimaan sa panahon.

Nag-anam katataw ang iyang pinintal sa hinayng ligid-ligid sa mga adlaw. Usa ka kahoy ang iyang gipintal. Matahom nga kahoy. Usa ka talagsaong kahoy kay wala may dahon. Ngano kaha? Usahay, mahunahuna ko ang kakabos ning

kahoya nga wala man lang kagasahi bisag usa na lang ka dahon sa iyang magmumugna.

Abton ko usahay og kalibog kon unsay makuha sa usa ka tawo nga nabuhi sa pamintal nga way mapaabot nga bayad sa kakugi. Kon lugos ganing makakaon ang tawo nga nagpatubas sa singot, unsa na kaha ang tawo nga ingon sa nawala sa iyang dalan sa pagpakabuhi. Matod niya, usa kuno siya ka alagad sa arte. Butang kini nga nakapalibog kanako. Arte? Unsang matanga kini sa mananap?

May mga higayon nga makita ko siyang makighagwa sa iyang pinintal diha sa iyang mga kamot; ang pintal daw buak-buak nga anino nga iyang hapnigon sa kambas. May panahon nga hililian ko siyang maghilak. Unsang matanga sa tunok ang mitaroy sa iyang kasingkasing nga kini labihan man ang iyang pag-antos?

Nahulad na niya sa lona ang mga larawan sa among dapit: Si Ingko Mansiong nga nagbalaw sa iyang sakayan nga nagkalo og sarok; si Mana Plesing nga naghukot sa pukot; ang mga bata nga nanungtong sa usa ka patayng sanga sa bakhaw nga nanglukso sa tubig. Ug karon ania kining larawan sa usa ka kahoy nga wa ko hisikopi ang kahulogan. Sa mga higayon nga ako manigsusi, igo lang siyang mopahiyom.

Gibati kog kabalaka kay may mga higayon nga hutoyon siya sa ubo. Kadaghan ko na siya hanggata nga dad-on lagi sa Pikas-Lawis aron maaparatuhan sa doktor ug maresitahan sa tukmang tambal. Apan ang tawo di mokuyog. Nabalaka siya nga basin sa dalan hikabsan sa kinabuhi ug ang pinintal niyang gitukawan di matapos.

"Ang kasaysayan ning atong dapit, Andoy, ania na sa akong mga dibuho," matod niya usa niana ka higayon samtang gipaliraw ang iyang mga mata sa daghang mga pinintal sa lawak. "Kini ang kapuslanan ko sa kinabuhi. Kon wa ako, kinsay mangako paghatag kahulogan ning bahina sa atong kasaysayan? Natapos na unta ang gimbuhaton ko. Apan nakita ko nga duna pay kulang."

Nahinulong ko sa iyang gipamulong. Unsa ba gayoy iyang gipangita? Nangita ba siya sa wala? Kalibog ko na man. Di ko man magangkap ang kahulogan sa iyang giingon apan nasayod ko nga kini balaanon.

WA siya motambong sa adlaw sa kasal namo ni Ligaya. Apan napanaghap ko lang nga basin naglikay siya nga magkasapon sila si Nanay Saning ug sa bag-ong kaipon niini. Gawas pa, napanid-an ko nga misamot ang iyang hutoy ilabi na kay mas midukot siya sa iyang bag-ong gidibuho. Nahuman na ang punoan ug sanga sa kahoy. Ang dahon na lang ang kulang. Ang di ko lang masabtan kon unsa ba kalisod pintalon kining dahona nga di man malingkop ni Tatay.

Tawhay ang kasal. Miabag ang maayong panahon ug lantap ang dagat. Wa maglisod ang mga kabanay namo paghakot sa gasto nga kami si Ligaya maluwas sa kaminyoon nga binendisyonan sa pagtugot sa among mga ginikanan. Human sa kasal, giganas namo si Ligaya sa Sento Otso.

Nagsalin kog humba ayawat makatilaw si Tatay sa among kalipay. Iya kining kinaham. Diha pa lang gani sa baybayon sa amo nang pagdunggo, naghuruhuro na ang akong buot nga makita si Tatay. Ambot unsa kining matanga sa kasubo nga akong gibatyag. Napalandong ko nga mas kompleto kining labing malipayong adlaw sa akong kinabuhi kon nakasaksi sab unta si Tatay. Apan wa koy mahimo. Ang panglawas niya di ko kamandoan.

Nagmingaw ang balay sa akong pagsulod. Wa ko siya makita sa lantay sa gawas nga naandan niyang pahulayanan human sa makaugtos nga pagpintal. Midali kog saka. Diha lang ko makamatngon nga nabiyaan ko diay si Ligaya sa silong.

"Tay! Tay! Dia koy dalang sud-an, Tay."

Gitubag lang ko sa kahilom sa hawanan. Nakita ko ang bukas nga pultahan sa iyang lawak. Sa akong pagsulod, bukas usab ang bentana. Ang silaw sa talisawop nga Adlaw giabiabi sa nagtinutokayng kahilom sa lawak. Nakita ko si Tatay nga nagligdas sa sawog. Nagkambat sa salog ang nayabong pintura. Basa pa ang brutsa nga diha sa iyang kamot. Gipikpik ko siya. "Tay, nia koy dalang sud-an. Wa ka ba malipay nga nagminyo ko?"

Wala siyay timik. Nakita ko ang kamalinawon sa iyang nawong. Nawad-an ko sa hustong panimbang sa kaugalingon. Nagakos ko siya. Nasikaran ko ang kahoy niyang pinintal. Nakalingi ko sa iyang obra. May dahon na! Usa ka lapyo nga dahon. Apan nganong usa ra man ka dahon? Sa kadako ning kahoya, kahibulongan nga usa ra ang dayandayan sa iyang pagpakabuhi.

"Tay, nindot lagi ning imong pinintal." Gipaningkamotan ko nga mapukaw ang iyang kadasig.

Kahilom.

Gihikap ko ang bugnaw niyang nawong. Walay paninguha sa usa ka tubag sa iyang pamayhon. Daw nagtan-aw siya sa usa ka pasundayag nga way bulok, way esena, way larawan.

Gihapyod ko ang hapo, katulogon niyang mga mata.

(KATAPOSAN)

*Nota: Kining maong sugilanon nakailog sa Unang Ganti sa Tigi Sa Sinulatay 2006 nga gipasiugdahan sa Bathalad-Mindanao.
Katungod sa Sinulat: Iya ni Richel Dorotan*

Larawan: Baybayon ©2003 by Jessie Grace U Rubrico

